

У підрозділі «Бібліотеки: виклики часу» читач знайде інформацію про діяльність бібліотек Черкащини в період Революції Гідності, окупації Криму та Донбасу РФ, в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. У ньому розкрито трансформаційні процеси закладів в умовах децентралізації.

Окремий підрозділ відведено досвіду діяльності бібліотек Черкащини в реаліях війни, розпочатої росією, показано потужний бібліотечно-інформаційний спротив ворожому інформаційному наративу, як бібліотеки стають центрами соціально-емоційної реабілітації та гуртування членів громади задля допомоги військовим, гостинним місцем для вимушених переселенців, створюючи комфортне, інформаційно наповнене середовище.

Важливим сегментом мережі бібліотек Черкащини є наукові книгозбірні вищих навчальних закладів краю: Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького, Уманського національного університету садівництва, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Черкаського державного технологічного університету, Східноєвропейського університету економіки й менеджменту. Тож у виданні окремий розділ присвячений історії цих підрозділів вишів, що ефективно працюють у царині науково-дослідного та навчально-виховного процесу.

Гадаю, що бібліотечних спеціалістів, книголюбів зацікавить розділ, у якому зібрано короткі відомості про вчених, котрі народилися або проживали на Черкащині та працювали в галузі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографії, серед яких Л. Ю. Биковський, В. М. Доманицький, С. О. Єфремов, А. Ю. Кримський, М. О. Максимович, Й. Є. Баренбаум, Є. Є. Кравченко, М. Ф. Комаров, М. П. Драй-Хмара. Наукова спадщина цих непересічних особистостей має практичне значення та не втрачає актуальності.

Для зручнішого користування виданням його структура містить іменний і географічний покажчики, список літератури та архівних джерел, ілюстрації.

Є сподівання, що пошуковий доробок «Бібліотечна справа Черкащини: від першоджерел до сьогодення» стане істотним внеском у збільшення знань про історію культури Черкащини, окремих бібліотечних закладів, спонукає науковців-краєзнавців і бібліотекарів до продовження дослідження історії наших бібліотек.

Список використаних джерел

1. Історія бібліотечної справи в Україні : зб. наук.пр. / Нац. парламент. б-ка України. Київ : НПБУ, 1995. Вип. 1. 87 с. ; 1997. Вип. 2. 112 с.
2. Краєзнавство Черкащини : збірник. Черкаси, 2013. Вип.10, с. 153–162, 163–166, 172–177.

3. Лазуренко В. М. Культурницькі процеси на Чигиринщині в роки Незалежності України. *Черкащина в контексті історії України* : матеріали Першої наук.-краєзнавчої конф. Черкащини [16 квіт. 2003 р.] (до 50-річчя утворення Черкас. обл.) / ред. В. М. Мельниченко. Черкаси : Ваш дім, 2004. 456 с.

4. Мельниченко В. М., Шамрай О. Г. Культурно-освітня сфера українського повоєнного села (за матеріалами центр. Обл. України). Черкаси : Вертикаль, 2009. 164 с. : іл.

5. Терещенко Т. В. Розвиток бібліотечної мережі в українському селі в період відбудови народного господарства (1943–1950 рр.). *Укр. селянин* : зб. наук. пр. Вип. 6. / за ред. С. Кульчицького, А. Морозова. Черкаси, 2002. С. 47–49.

Валентин ЛАЗУРЕНКО,
*доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
проректор з гуманітарно-виховних питань,
професор кафедри історії та права
Черкаського державного
технологічного університету,
голова Черкаської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України*

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА НА ЧЕРКАЩИНІ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

На мою думку, бібліотеки – це національно-просвітницьке середовище, через яке проходить у молодому віці кожна людина. Незалежно від того, ким і якою стане вона в майбутньому, саме бібліотека значною мірою закладає міцні підмурівки національного світосприйняття. Сприйняття того, що ми – українці, що ми – велика унікальна нація, що в нас багатюща культура і трагічно-героїчна історія... Бібліотеки – це один із потужних наявних на сьогодні механізмів для провадження культурної політики держави.

Мав унікальну нагоду від часу свого народження до закінчення 1993 року Суботівської середньої школи, що на Чигиринщині, так би мовити, «зростати в бібліотеці». Моя мама Євдокія Лазуренко 47 років працювала в Суботівській сільській бібліотеці. У ті вже не близькі 70–80–90-ті роки минулого століття це була одна з передових бібліотечних шкіл із краєзнавчої роботи на Черкащині. Ще й досі жевріють в пам'яті ті краєзнавчі вечори, творчі зустрічі, огляди літератури, виступи перед працівниками сільського господарства села, які проводила моя мати. Мабуть, це вплинуло на мій вибір – після закінчення школи продовжити навчання саме на історичному факультеті Черкаського, нині національного, універ-

ситету імені Богдана Хмельницького. Бібліотека прищепила мені любов до рідного краю, до рідної землі, до Батьківщини – до України.

Про генезу бібліотечної справи в регіоні тепер можна дізнатися з книги «Бібліотечна справа Черкащини: від першоджерел до сьогодення» за авторством К. С. Бугаєнко, заступниці директора Черкаської ОУНБ імені Тараса Шевченка. Це перше в історії Черкащини видання, в якому висвітлена історія розвитку бібліотечної справи та становлення бібліотек регіону, їх функціонування в різних суспільно-політичних умовах; показано розвиток бібліотечної мережі, фондів, а також соціокультурна, інформаційна, інноваційна діяльність.

Видання засвідчує, що історія бібліотек Черкащини є цікавою і динамічною. З історичних джерел ми черпаємо інформацію про те, що в часи Української Козацької Держави в замиській резиденції Суботіві, що на Чигиринщині, гетьман Богдан Хмельницький зібрав велику на той час бібліотеку. Це середина XVII століття.

Невеликі, але цінні книгозбірні мали черкаські монастирі, створювали добірки книжок при церквах, церковноприходських школах, що позитивно впливало на підвищення грамотності населення.

Чималу бібліотеку мала перша міністерська Черкаська чоловіча гімназія (відкрита у 1880 р. як прогімназія). Певна частина цінних видань цієї бібліотеки збереглася й після закриття закладу 1920 р., оскільки книги були передані до бібліотеки Черкаського інституту народної освіти.

Свій внесок у бачення стратегії бібліотечного комплектування на теренах Черкащини зробив Василь Липківський, творець та перший митрополит Київський і всієї України відродженої 1921 р. Української автокефальної православної церкви, який у 1890 р. як кандидат богослов'я працював у Черкаській чоловічій прогімназії. В архівах зберігається виклад його виступу на педраді цього закладу освіти щодо бачення комплектування бібліотеки, зокрема книгами зі свого предмета (закон Божий), з використанням диференційованого підходу, залежно від віку учнів.

Активний сплеск розвитку бібліотечної справи на Черкащині відбувся наприкінці XIX ст. Цьому сприяли ліберальні реформи, в ході яких створювали сприятливі передумови для розвитку бібліотек на теренах Черкащини. Окрім книгозбірень навчальних закладів, доступ до яких був обмежений для населення, почало з'являтися більше загальнодоступних публічних бібліотек, утримуваних державним коштом, органами місцевого самоврядування, а також бібліотек громадських організацій і товариств (народні, безкоштовні) – при народних клубах, народних домах. Тут слід відзначити, що більшість публічних громадських бібліотек на Черкащині відкривали в повітових містах за ініціативи прогресивних українських громадських діячів та інтелігенції, громадських об'єднань. Одними з перших публічні громадські бібліотеки запрацювали в Каневі

(1877 р.), Таганчі (1888 р.), Чигирині (1894 р.), Умані (1895 р.). На початку ХХ ст. на вимогу прогресивної інтелігенції та громадськості було відкрито громадську бібліотеку й у Черкасах. І цьогоріч ми відзначаємо 125 років з часу її заснування.

Є цікаві історичні відомості про становлення бібліотек на Черкащині. Як-от, наприклад, інформація про те, що 1910 р. на Батьківщині великого Кобзаря в с. Кирилівка на Звенигородщині заснували громадську бібліотеку імені Тараса Шевченка, проте її фонд був дуже бідний. У журналі «Украинская жизнь» про неї йдеться так: «Українських книжок тут, окрім одного лікарського порадирика, немає. Немає також жодного примірника “Кобзаря”».

На початку ХХ ст. на Черкащині безкоштовні бібліотеки-читальні для народу засновували Товариства грамотності. Цікавим і повчальним, особливо для сьогодення (коли відкривається багато різних закладів харчування і водночас закривається багато бібліотек) є той факт, що на початок ХХ ст. на Черкащині повітовими Комітетами піклування про народну тверезість у населених пунктах відкривались чайні, а при них – і бібліотеки-читальні, які слугували «цілям відвернення населення від п'янства». Наприклад, бібліотекарі Уманського повіту звітували, що такі бібліотеки-читальні «...досить охоче відвідуються народом і книги розбираються всі, при чому відчувається навіть недостаток в них».

Помітну роль у створенні мережі народних бібліотек та популяризації української книги на Черкащині відіграло товариство «Просвіта».

Підґрунтям для функціонування деяких масових бібліотек стали приватні бібліотеки представників знаті, громадських діячів, вчених.

Установлення радянської влади в Україні в 1920-х рр. супроводжувалось націоналізацією книгозбірень усіх типів та ліквідацією недержавних. Робилися перші спроби реформування бібліотечної справи, побудови мережі. Влада усвідомлювала роль бібліотек у виконанні накреслених планів і відводила їм роль ідеологічно-виховного чинника в побудові радянської держави. Бібліотечні заклади в цей період спрямовували свою роботу на допомогу ліквідації неписьменності та розвивались під гаслом пріоритетів політико-просвітницької, агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи.

Цікавою формою бібліотечної роботи на Черкащині, особливо в Уманському повіті, стала діяльність пересувних фургонних бібліотек, які доставляли виділену шефськими організаціями літературу та плакати в села, а також червоноармійцям для організації культмасових заходів.

Радянська влада, розуміючи потужну ідеологічну роль бібліотек у насажденні комуністичних ідеалів життя, всіляко сприяла розбудові мережі. Протягом 1923–1935 рр. районні бібліотеки були відкриті у Драбові, Жашкові, Лисянці, Монастирищі, Тальному, Христинівці, Чорнобаї,

де вони функціонували як центральні, надаючи інструктивно-методичну, консультаційну допомогу бібліотекам районів, забезпечували обслуговування шляхом організації «пересувок» у колгоспах, радгоспах, машинно-тракторних станціях.

Хвиля політичних репресій у 30-х рр. XX ст. не оминула й бібліотечних працівників, чимало з яких було страчено, заслано або звільнено з роботи, засуджено за сфабрикованими документами, як, наприклад, завідувача технічної бібліотеки залізничної станції ім. Т. Шевченка С. Зимнього чи бібліотекаря Черкаської районної бібліотеки Л. Анімпадницького. Така репресивна кадрова політика вимагала від бібліотечних працівників виконання пропагандистської функції, що сприяло посиленню ідеологічного впливу на читацький попит.

Напередодні німецько-радянської війни 1941–1945 рр. на Черкащині діяло 972 бібліотеки, значну частину з яких в роки війни за наказом нацистського командування знищили й пограбували, а приміщення використовувалися для господарських і військових потреб. Як свідчать архівні дані, працівники бібліотек і населення, ризикуючи життям, самовіддано намагались врятувати бібліотечні фонди від нацистського варварства, переховуючи частину книг.

По завершенні Другої світової війни на теренах Черкащини, незважаючи на труднощі, бібліотечне обслуговування населення почало відновлюватися. Бібліотечні працівники проводили велику роботу з відновлення, упорядкування та зберігання фондів, а для підвищення кваліфікації бібліотекарів у районних центрах започаткували постійно діючі семінари, проводили загальноосвітні лекції.

На кінець 1949 р. у Черкасах функціонувало 45 бібліотек різних відомств. У 1950–1951 рр. на Черкащині діяло 1140 масових бібліотек.

З утворенням у січні 1954 р. Черкаської області бібліотечна галузь розглядалася як складова її соціально-економічного та культурного розвитку. Проводили роботу з розширення мережі бібліотек. У новоствореній області діяли 1194 районні, міські, сільські, колгоспні, технічні та профспілкові бібліотеки, побудували низку нових бібліотечних приміщень.

В умовах розширення мережі культосвітніх закладів виникла необхідність реорганізації та утворення нових закладів обласного рівня, що мали, поряд з обслуговуванням читачів, виконувати функції методичних центрів для бібліотек області. Створили три обласні бібліотеки: Черкаську обласну бібліотеку для дорослих (квітень 1954 р.), Черкаську обласну бібліотеку для дітей та юнацтва (квітень 1954 р.), Черкаську обласну медичну бібліотеку (липень 1954 р.).

У 50–60-ті рр. XX ст. помітно розширювалася мережа масових і відомчих бібліотек Черкаської області. Позитивну роль у розбудові бібліотечної справи відігравали колгоспи.

Але найбільш інтенсивним розвитком бібліотечної галузі Черкащини став період 70-х–першої половини 80-х рр. XX ст. Станом на 1970 р. в області діяло 850 державних бібліотек, повністю завершили роботу з упорядкування мережі та значно покращилась матеріально-технічна база бібліотечних закладів. У цей час нові типові приміщення було побудовано для Золотоніської, Христинівської, Катеринопільської, Монастирищенської, Жашківської, Кам'янської районних бібліотек. У грудні 1976 р. у Черкасах створили Обласну бібліотеку для юнацтва на базі міської юнацької, якій 2000 р. присвоїли ім'я відомого поета Василя Симоненка.

Головним центром координації бібліотечної роботи на Черкащині від часу утворення області була і є Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека, яка сьогодні носить ім'я Тараса Шевченка. 36 років (з 1986 р.) її очолювала Лілля Капкаєва, заслужений працівник культури України, яка чимало зробила для розвитку бібліотечної справи на Черкащині. Із 2022 р. на посаді директора її змінила фаховий бібліотекар нового покоління Людмила Дядик.

Сьогодення диктує нові підходи та форми бібліотечної роботи. Поширенням на Черкащині став бібліотуризм як форма краєзнавчої роботи закладів. Триває процес інформатизації. Однією з перших в Україні запроваджувати новітні інформаційні технології та створювати власні електронні інформаційні ресурси почала Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка. Пошук і впровадження нових форм роботи сприяє об'єднанню членів громади, підтримці бібліотек місцевою владою, вони стають центрами суспільного життя.

Статистика засвідчує скорочення в останнє десятиліття кількості бібліотек на Черкащині. Якщо станом на 2014 р. в області нараховувалось 740 бібліотек системи Міністерства культури України, то у 2022 р. мережа становила 654 заклади Міністерства культури та інформаційної політики України. Тобто за цей час припинили своє існування 86 бібліотек.

З утворенням на Черкащині перших територіальних громад виникли перешкоди, пов'язані з фінансовими можливостями місцевих бюджетів, тобто з їх економічною неспроможністю утримувати необхідну кількість закладів культури. Подекуди проявилось нерозуміння окремими представниками органів місцевого самоврядування важливості збереження бібліотек, що призвело до прийняття неконструктивних рішень щодо скорочення їх чисельності, зокрема дитячих і юнацьких підрозділів. За цих умов мережа бібліотек зменшилася, що негативно вплинуло на організацію надання бібліотечних послуг членам громади й не сприяє розвитку інтелектуальних та творчих здібностей дітей і підлітків.

Випробуванням для бібліотечних закладів Черкащини стала робота в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. Вони корегували

плани, адаптуючи послуги до обмежень, здійснювали роботу в онлайн форматі.

Реалії російсько-української війни, активна фаза якої розпочалась 24 лютого 2022 р., змусили бібліотеки кардинально трансформувати свою діяльність відповідно до умов воєнного стану, укотре показавши своє призначення як соціально значущої інстанції. Їх гуманітарна сутність проявилася у волонтерстві, вони стали додатковою опорою для наших громадян. На протидію російському інформаційному наративу бібліотеки Черкащини розгорнули потужний бібліотечно-інформаційний спротив.

Не можна обійти цікаву історію становлення бібліотек провідних закладів вищої освіти Черкаської області: наукової бібліотеки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького; наукової бібліотеки Уманського національного університету садівництва; бібліотеки Уманського педагогічного університету імені Павла Тичини; науково-технічної бібліотеки Черкаського державного технологічного університету; наукової бібліотеки Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Вони плідно працюють на ниві науково-дослідного, навчально-виховного процесу, створюють нові можливості в наданні інформаційно-бібліотечних послуг професорсько-викладацькому складу та студентам.

Із появою та розвитком бібліотек зароджувалось і українське бібліотекознавство. На Черкащині народилися або проживали відомі вчені-книгознавці, бібліотекознавці, бібліографи, серед яких уродженець с. Вільховець Звенигородського району Лев Биковський – український бібліограф, бібліотекознавець; уродженець с. Колодисте Звенигородського повіту Київської губернії Василь Доманицький – літературознавець, критик, перекладач, фольклорист, історик, археолог, бібліограф; уродженець с. Пальчик Катеринопільського району Сергій Єфремов – публіцист, літературознавець, критик, бібліограф, політичний і державний діяч; Михайло Комаров – історик, бібліограф, етнограф, філолог, критик, громадський діяч; уродженець с. Дмитрушки Уманського району Єфрем Кравченко – український бібліограф та бібліотекознавець; Агатангел Кримський – український історик, сходознавець, мовознавець, літературознавець, фольклорист, етнограф, письменник, перекладач; уродженець хутора Тимківщина (нині с. Богуславець Золотоніського району) Михайло Максимович – історик, природознавець, мовознавець, бібліограф, археолог, фольклорист, етнограф, літературознавець; уродженець м. Канів Йосип Баренбаум – книгознавець, доктор філологічних наук; уродженець с. Малі Канівці Чорнобаївського району Михайло Драй-Хмара. На сучасному етапі національного та духовного відродження нашої держави наукова спадщина цих непересічних особистостей є актуальною і важливою.